

Przedsiębiorczość ludzi młodych i ścieżki karier. Stan, uwarunkowania, konsekwencje

DOI: 10.17399/HW.2016.153404

STRESZCZENIE

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest zinterpretowanie przyczyn niepowodzeń wysiłków edukacyjnych na rzecz upowszechniania ścieżki przedsiębiorczej jako modelu kariery zawodowej ludzi młodych.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Podstawowym problemem badawczym jest ustalenie charakteru zależności, jakie zachodzą między edukacją a przedsiębiorczością poprzez zastosowanie modelu analizy empirycznej opartej na badaniu postaw i doświadczeń edukacyjnych ludzi młodych będących w końcowej fazie edukacji oraz tych, którzy zdążyli zdobyć doświadczenie na rynku pracy, realizując własny model kariery zawodowej.

PROCES WYWODU: Logika wywodu oparta jest na modelu empirycznym, w którym system edukacyjny ujęto jako zespół doświadczeń wyniesionych w toku edukacji, konfrontując je z faktycznie realizowanymi ścieżkami zawodowymi ludzi młodych. Czynnikiem moderującym badaną zależność była przedsiębiorczość ujęta jako aspiracja do założenia firmy jako możliwa ścieżka kariery oraz rodzaj kompetencji społecznej.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: W wyniku przeprowadzonych analiz autorzy poddają krytycznej ocenie mity odnoszące się do przedsiębiorczości. Pierwszy dotyczy błędnego założenia, że przedsiębiorczość założycielska jest lepszą (nobilizującą) stroną aktywności ludzi młodych na rynku pracy. Drugi mit łączy się z błędnym uznaniem, iż edukacja na rzecz przedsiębiorczości przede wszystkim wzmacnia skłonność do zakładania firm.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: W zakończeniu autorzy rekomendują badania nad przedsiębiorczością, które wykraczają poza jej rozumienie związane z procesem zakładania firmy. Przedsiębiorczość należy rozumieć bardziej jako aktywność związaną z radzeniem sobie na rynku pracy (w życiu) niż jako skłonność do zakładania własnej firmy. Przy takim rozumieniu inaczej

Sugerowane cytowanie: Safin, K. i Pluta, J. (2016). Przedsiębiorczość ludzi młodych i ścieżki karier. Stan, uwarunkowania, konsekwencje. *Horyzonty Wychowania*, 15 (34), 67-86. DOI: 10.17399/HW.2016.153304.

powinno się spoglądać także na rodzaj wiedzy przekazywanej w modelu edukacyjnym wyrażającym się w koncepcji edukacji do pracy, która w większym stopniu musi uwzględniać różnorodność – nieliniowość ścieżek edukacyjnych przygotowujących młodych ludzi do zbierania różnych doświadczeń.

→ **SŁOWA KLUCZOWE: PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ, POSTAWA PRZEDSIĘBIORCZA, EDUKACJA DO PRACY, KARIERA ZAWODOWA**

ABSTRACT

Entrepreneurship of young people and career paths. The state of affairs, determinants, consequences.

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of the article is to interpret the reasons behind the failure of educational efforts to popularize the entrepreneurial path as a professional career model for young people.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The key research problem is connected with determining the nature of the relationship between education and entrepreneurship by applying a model of empirical analysis based on the investigation of the attitudes and learning experiences of young people who are in the final stage of their education and those who have already acquired some experience in the labour market realizing their own model of professional career.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The logic of reasoning is based on an empirical model in which the educational system is conceived as a set of experiences gained in the course of education confronted with professional paths young people actually pursue. The factor which moderates the relationship in question is entrepreneurship perceived as an aspiration to set up a business as a possible career path and a kind of social competence.

RESEARCH RESULTS: The analyses resulted in the authors' taking a critical view of the myths pertaining to entrepreneurship. The first myth regards the mistaken assumption that the kind of entrepreneurship related to setting up one's own business is a better (ennobling) side of the young people's activity in the labor market. The second myth is connected with the erroneous belief that teaching entrepreneurship primarily strengthens people's willingness to set up their own businesses.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, RECOMMENDATIONS: Concluding, the authors recommend conducting further studies on entrepreneurship which will move beyond the notion of entrepreneurship as involving only the process of setting up one's own business. Entrepreneurship needs to be conceived more in terms of an activity relating to how to succeed in the labour market (in life) than

the willingness to set up one's own business. Seeing entrepreneurship in such a way, one should also look differently at the knowledge transferred in the educational model which expresses itself in the concept of education for work, and which must take into account the diversity – nonlinearity – of educational paths designed to prepare young people to accumulate different experiences.

→ **KEY WORDS: ENTREPRENEURSHIP, ENTREPRENEURIAL ATTITUDE, EDUCATION FOR WORK, PROFESSIONAL CAREER**

Wstęp

Przedsiębiorczość w piśmiennictwie naukowym i praktyce gospodarczej jest definiowana z reguły jako zespół cech osoby (grupy osób) umożliwiających określony sposób zachowania lub wężej, jako formalny proces zakładania i prowadzenia przedsiębiorstw. Jedną z praktycznych konsekwencji takiego zawężającego podejścia jest oczekiwanie (od uczestników rynku pracy), że efektem przedsiębiorczych postaw będą procesy założycielskie, dla których rozwoju stworzone zostaną odpowiednie, sprzyjające warunki (oczekiwania od otoczenia regulacyjnego). Do tych sprzyjających rozwojowi przedsiębiorczości warunków zalicza się zwłaszcza system regulacji prawnych, rozwiązania finansowe, ale również system kształcenia ludzi młodych (Wach, 2014) obejmujący różne etapy i formy kształcenia zawodowego i ogólnego.

Jeśli taka relacja – im lepsze warunki, tym wyższy poziom przedsiębiorczości – była kiedykolwiek bezwzględnie prawdziwa, to z pewnością traci swoją aktualność (wyrazistość i bezdyskusyjność). Na gruncie praktycznym dowodzą tego doświadczenia amerykańskie, z których wynika, że

(...) edukacyjne wysiłki nie przynoszą żadnych rezultatów. Mimo że zasoby przeznaczone do nauczania przedsiębiorczości zostały zwiększone, liczba nowo zakładanych firm spadła o jedną trzecią (z utrzymującej się przez wiele lat średniej na poziomie 600 tys.) (HBR, 2013).

Na gruncie naukowym zaś dowodem mogą tu być np. badania przeprowadzone przez zespół badawczy w składzie: T.J. Bae, S. Qian, Ch. Miao, J.O. Fiet (2014).

W badaniach, które prowadzili autorzy artykułu w ramach projektu *Przedsiębiorczość ludzi młodych. Stan, uwarunkowania, konsekwencje realizowanego* w WSB we Wrocławiu, ta problematyka znajdowała się na uboczu głównego nurtu dociekań, stąd niektóre wątki należałoby uzupełnić i pogłębić. Wydaje się jednak, że materiał empiryczny dostarcza

podstaw do weryfikacji wielu hipotez i wątków związanych z uwarunkowaniami zachowań przedsiębiorczych, w tym z edukacją przedsiębiorczości.

Naszą analizę postaw przedsiębiorczych współczesnej młodzieży spróbujemy poprowadzić poniekąd w opozycji do dotychczasowych (także własnych) analiz traktujących przedsiębiorczość jako kompetencję do zakładania przedsiębiorstw, dającą widoczną przewagę na rynku pracy, a brak tej kompetencji jako rodzaj upośledzenia (rezygnacji) i pogodzenia się z poszukiwaniem zastępczych alternatyw zawodowych.

Nie odbierając przedsiębiorczości jej oczywistych walorów, w naszych analizach poddamy weryfikacji rozumienie pojęcia przedsiębiorczości oraz jej uwarunkowań przez współczesne pokolenie ludzi młodych. Sprawdzimy zwłaszcza, co konstytuuje to pojęcie według młodzieży, poddamy weryfikacji prawdziwość niektórych uogólnień i mitów. Próba takiej weryfikacji będzie głównym celem naszego artykułu. Odbywać się ona będzie przy wykorzystaniu współczesnej literatury przedmiotu oraz wyników przeprowadzonych przez autorów badań wśród ludzi młodych Dolnego Śląska.

1. Założenia, cel i metoda badań

1.1. Współczesny rynek pracy. Główne trendy i konsekwencje

Jednym z obserwowalnych skutków procesów globalizacji są gwałtowne przemiany struktury zawodowej i towarzyszące im napięcia grożące destabilizacją ładu społecznego. Zdaniem M. Castellsa, proces przemian, który on sam nazywa „podwyższeniem” struktury zawodowej, w związku ze wzrostem udziałów zawodów wymagających wyższych kwalifikacji i wykształcenia, ma swoje konsekwencje po stronie pozostałych elementów ładu instytucjonalnego – w szczególności polityki – stawiając przed rządami państw narodowych określone wyzwania. Jak bowiem zauważa: „Wpływ jakoś podwyższonej struktury zatrudnienia na strukturę społeczną będzie zależał od instytucjonalnej zdolności przełożenia popytu na pracę na podaż siły roboczej i wynagradzania pracowników proporcjonalnie do ich kwalifikacji” (Castells, 2011, s. 251). Istotnym problemem jest nie tyle oczekiwanie wyższych kwalifikacji zawodowych, co jest zjawiskiem ogólnie rzecz biorąc pozytywnym, ile fakt, iż zdolność przełożenia popytu na pracę nie jest na obecnym etapie łączona z samoregulacyjną zdolnością mechanizmów rynku pracy. Na to niebezpieczeństwo, dotyczące gospodarek rozwiniętych, wskazywał znacznie wcześniej D. Bell, pisząc

szeroko o konsekwencjach rozwoju gospodarki globalnej – jej wpływie na rynek pracy, kapitał. Jak stwierdza:

Najbardziej zasadniczym faktem dotyczącym kontekstu, w którym podejmowane są decyzje gospodarcze jest to, iż nie pozostają one w rękach żadnego, najbardziej nawet potężnego pojedynczego kraju. Żaden kraj nie jest więc wyłącznym panem swojego własnego losu (Bell 1998: 241).

Interesujące zależności między strukturą zawodową a pracą w sytuacji zglobalizowanej gospodarki opisuje G. Standing (2014), wskazując na pojawienie się prekariatu – nowej klasy społecznej – rekrutującej się głównie spośród osób młodych. Dla Standinga prekaryzacja pracy ściśle związana jest z procesami globalizacji, które oznaczają wymuszoną (niezamierzoną z punktu widzenia interesów jednostek) elastyczność pracy, brak zabezpieczenia pracy, odchodzenie od etatowych w kierunku nieetatowych form zatrudnienia, brak poczucia trwałości (pewności) dochodu. To, że zjawiska te przebiegają niejako na uboczu starych dyskusji toczonych wokół płacy minimalnej czy interesów pracowników z tradycyjnych branż przemysłu i gospodarki, powoduje brak społecznej reprezentacji, a w konsekwencji prowadzi do marginalizacji wielu kategorii i grup pracowniczych, w tym zwłaszcza wśród ludzi młodych (Standing, 2014). Kilkadziesiąt lat po ostrzeżeniach Bella zapewnienie stabilnego modelu łączącego rozwój gospodarczy w warunkach gospodarki globalnej z adekwatnym dlań modelem kształcenia, struktury zawodowej i rynku pracy staje się wyzwaniem, któremu towarzyszy coraz większe ryzyko niepowodzenia. Ten ogólny, choć dla naszych obserwacji wystarczający, obraz uwarunkowań współczesnej gospodarki i współczesnego rynku pracy należałoby uzupełnić konstatacją, że

(...) przejścia z edukacji do rynku pracy są coraz mniej przejrzyste, a coraz trudniejsze do zaplanowania. Młodzież, zanim podejmie pierwszą w życiu pracę stałą, zwykle ma już za sobą doświadczenia pracy w niepełnym wymiarze godzin, pracy dorywczej lub wakacyjnej, pracy realizowanej w ramach praktyk i staży zawodowych związanych z edukacją szkolną (Bańka, 2007, s. 52).

1.2. Pojęcia i miary przedsiębiorczości

Przedsiębiorczość należy do tych pojęć z dziedziny ekonomii i zarządzania, które było obecne w praktyce gospodarczej nawet wtedy, gdy go jeszcze nikt nie używał. Od czasu gdy wprowadzono je do powszechnego obiegu (najpierw Cantillon, a potem Schumpeter), nadaje mu się różne

znaczenia i siłę sprawczą daleko wykraczającą poza pierwotny zamiar (znaczenie) i rzeczywistą rolę.

Odkąd przedsiębiorczość przestała się kojarzyć niemal wyłącznie z biznesem i zaczęła przenikać do zarządzania sferą publiczną, kulturą, a także edukacją, a samo pojęcie rozciągnięto na różne formy ludzkiej aktywności, stało się ono coraz bardziej pojemne, a przez to niejednoznaczne (zob. Glinka i Gudkova, 2011).

Literatura dotycząca samego pojęcia i znaczenia w różnych obszarach życia społecznego i gospodarczego jest na tyle szeroka, że nie ma potrzeby jej mnożenia. Poniżej wskazujemy jedynie na te sposoby rozumienia przedsiębiorczości, które będą przydatne z perspektywy prowadzonych wywodów.

Przedsiębiorczość jako proces tworzenia przedsiębiorstw

Przedsiębiorczość w odczuciu społecznym, ale także w literaturze przedmiotu postrzegana jest zwykle formalnie (wąsko) poprzez efekt procesu założycielskiego – zakładania i prowadzenia własnej firmy.

W takim ujęciu przedsiębiorczość traktowana jest procesowo jako akt tworzenia i budowania czegoś nowego, jako proces, poprzez który zostają odkryte, ocenione i wykorzystane nowe możliwości (Łaguna, 2010); wiąże się najczęściej z tworzeniem nowego przedsiębiorstwa. Przy tym, za M. Bratnickim i J. Strużyną (2002, s. 40) przyjmujemy więc, że „Przedsiębiorczość wymaga powiązania dwóch zjawisk: istnienia przedsiębiorczej jednostki oraz istnienia sposobności do występowania przedsiębiorczości”. Dla zrozumienia istoty przedsiębiorczości i kształtowania postaw przedsiębiorczych niezbędne jest postrzeganie jej w kontekście zarówno pewnych predyspozycji jednostki, jak i całego spektrum uwarunkowań zewnętrznych.

Identyfikacja poziomu przedsiębiorczości (zainteresowania przedsiębiorczością) mogłaby się tu odbywać poprzez określanie odsetka założycieli, posiadaczy własnych firm w analizowanej grupie oraz dokonywanie ich charakterystyki. Przy takim ujęciu, jak wskazują oficjalne statystyki, ale także badania prowadzone przez różne ośrodki, poziom przedsiębiorczości wśród ludzi młodych (studentów) jest bardzo niski. Zwykle obejmuje on od 3 do 6% populacji (por. Safin, 2014) Takie ujęcie spotyka się z krytyką zbyt wąskiego zawężenia formalnego (założycielem może być jedynie człowiek pełnoletni, a przedsiębiorczość i fortuny młodych przedsiębiorców znane są już nie tylko z rzeczywistości amerykańskiej, ale również polskiej) oraz merytorycznego (ogranicza się udział młodego człowieka w procesie przedsiębiorczości do jednego, końcowego – finalnego etapu,

a pomija udział np. w etapie koncepcyjnym, eliminuje się z analiz aktywność w strukturach obcych).

Przedsiębiorczość jako zespół cech

W związku z tym proponuje się analizy oparte na koncepcjach psychologicznych i rozumienie przedsiębiorczości jako pewien potencjał wewnętrzny. W koncepcjach psychologicznych zachowań przedsiębiorczych spotkać można ujęcia, które profil przedsiębiorczy opisują poprzez zestaw podstawowych charakterystyk i odpowiadających im cech. Dla jednych (Meredith, Nelson i Neck, 1982, s. 3) są to: wiara we własne siły, orientacja na zadania, rezultaty, podejmowanie ryzyka, przywództwo, oryginalność, zorientowanie na przyszłość, inni ujmują je w postaci pięcioczynnikowej koncepcji osobowości (McCrae i Costa, 2005), jeszcze inni (Vecchio, 2003) jako skłonność do podejmowania ryzyka, potrzebę osiągnięć, potrzebę autonomii, przekonanie o własnej skuteczności i wewnętrzne umiejscowienie kontroli. W takim ujęciu przedsiębiorczości uwaga skoncentrowana jest na przedsiębiorcy, a przedmiotem naukowych dociekań jest określenie sposobu, w jaki „(...) cechy indywidualne mogą przyczynić się do założenia nowej firmy i osiągnięcia sukcesu przedsiębiorczego” (Łaguna, 2010, s. 42). Analizuje się nie tyle sam proces, ile zmienne związane z osobą zakładającą przedsiębiorstwo (Łaguna, 2010).

Przedsiębiorczość jako ogólna proaktywność

W literaturze przedmiotu, rozwijając niejako atrybutowe podejście do przedsiębiorczości, zwraca się uwagę na pewien typ postawy oznaczającej nastawienie na poszukiwanie i wykorzystywanie okazji (Pierścionek, 2003). W tym ujęciu zarządzanie (bierne) związane raczej z administrowaniem przeciwstawia się niejako przedsiębiorczości – podejściu aktywnemu, kreatywnemu. Postawa taka wiąże się głównie z szybkim i zdecydowanym zaangażowaniem się w okazje, tworzeniem odpowiednich struktur zapewniających bezpośredni kontakt przedsiębiorcy z otoczeniem i pracownikami, zatrudnianiem odpowiednich specjalistów (Pierścionek, 2003).

Temu skojarzeniu przedsiębiorczości z postawą aktywności można nadać znaczenie ogólniejsze, nieograniczające się do biznesu, i rozszerzyć na zachowania w przyszłości. O przedsiębiorczości można więc mówić również w kontekście przełamywania trudności życiowych i radzenia sobie

z wydarzeniami krytycznymi oraz przekuwania ich na sukces życiowy i budowania potencjału do radzenia sobie w przyszłości (Bańka, 2007).

W takim ujęciu przedsiębiorczością można by nazwać każdy rodzaj (postawę) proaktywnego zachowania, dążenie do zmiany *status quo*. Takie zachowania (proaktywne) wiążą się z aktywną osobowością, inicjatywą osobistą, samoskutecznością i przejmowaniem odpowiedzialności (Crant, 2000). Jak stwierdza Bańka, „(...) zachowania proaktywne to takie, które w czasie teraźniejszym tworzą podstawę do tego, by w przyszłości jednostka mogła być osobą aktywną”. Zachowania proaktywne są formą inwestowania jednostki w swoją przyszłość.

Przedsiębiorczość jako proaktywność prewencyjna nie polega na zaspokajaniu aktualnie odczuwanych przez jednostkę potrzeb, skierowana jest na zaspokajanie celów przyszłościowych w aktualnych działaniach i w stałym myśleniu o przyszłości (Bańka, 2007, s. 58).

W takim ujęciu przedsiębiorczość (jej poziom) mógłby być analizowany poprzez konkretne działania (życiorysy) badanych osób.

Przedsiębiorczość jako zdolność do budowy transformowania kapitału kariery

Warto zwrócić uwagę, że w analizie przedsiębiorczości ludzi młodych staje się ona również istotnym elementem uzupełniającym, alternatywnym w budowaniu szeroko rozumianych karier zawodowych. Ma ona szczególne znaczenie w sytuacji braku możliwości budowy sekwencyjnej ścieżki kariery zawodowej (a tak się dzieje w większości przypadków). Jeżeli nie jest się członkiem elit finansowych, politycznych, gospodarczych ani nie należy się do grupy słabo wykwalifikowanych pracowników, to realnym, alternatywnym modelem kariery jest model samozatrudnieniowy. Ludzie modelu tradycyjnego wierzą w mit wykształcenia i bezpieczeństwa kariery, ludzie modelu samozatrudnieniowego (kariery bez granic) szansę przetrwania budują poprzez odnawianie zdolności zatrudnieniowej. Jak stwierdza Bańka, ścieżka dochodzenia do rynku pracy staje się bardzo różnorodna i obejmuje różne szczeble edukacji, różne sposoby łączenia nauki i pracy, różne formy aktywności sportowej, turystycznej, doświadczenia zagraniczne i różne formy przedsiębiorczości. Nie mają one „(...) bezpośredniego związku ani z pracą, ani z nauką, ani z rekreacją i czasem wolnym, ale wszystkie one w ostateczności przekładają się na dojrzałość do kariery zawodowej” (Bańka, 2007, s. 53). Poziom przedsiębiorczości tak rozumianej można by analizować poprzez ścieżki

edukacji, różnorodność doświadczeń praktycznych, mobilność, kompetencje międzykulturowe.

To spektrum rozumienia przedsiębiorczości pozwala nam rozszerzyć pole interpretacji zachowań współczesnych uczestników rynku pracy.

1.3. Metodyka badań

Analizy empiryczne zawarte w artykule oparte są na danych pozyskanych w ramach projektu badawczego, którego celem była identyfikacja stanu i uwarunkowań przedsiębiorczych zachowań ludzi młodych na Dolnym Śląsku. Dane zostały zgromadzone przy użyciu kwestionariusza wywiadu za pomocą techniki CAWI. Badania przeprowadzono, opierając się na specjalnie przygotowanym kwestionariuszu składającym się z pytań zamkniętych. Realizację pomiaru powierzono firmie zewnętrznej zajmującej się świadczeniem usług w zakresie badań społecznych. Pomiar zrealizowano w okresie czerwiec – lipiec 2015 roku. Populację do badań stanowiły osoby w wieku 18-28 lat, zamieszkujące obszar województwa dolnośląskiego. Zrealizowana próba badawcza $n = 643$ była kontrolowana ze względu na rozkład wielkości miejsca zamieszkania, płeć i wiek. Podstawę doboru respondentów do badań stanowił zbiór osób zarejestrowanych w specjalnym panelu badawczym (tzw. próba matka), spośród których do badań losowano uczestników po spełnieniu założonych kryteriów – ze względu na wiek, płeć, miejsce zamieszkania.

Z uwagi na postawione cele analiz zredukowano wielkość próby poprzez wykluczenie respondentów z wykształceniem niższym niż średnie. W ten sposób ostateczna wielkość próby objęła 589 przypadków, w tym 65,5% osób z wykształceniem średnim oraz 37,5% z wykształceniem wyższym. Podejście prezentowane w pracy opiera się na analizie postaw odwołujących się do przedsiębiorczości i doświadczeń edukacyjnych, w kontekście realizowania aspiracji zawodowych na styku edukacji i rynku pracy. Postawy były mierzone za pomocą pytań zamkniętych ze skalą odpowiedzi opisaną za pomocą porządkowej skali Likerta.

2. Edukacja do pracy a przedsiębiorczość w świetle wyników badań

Postawę przedsiębiorczości opisano w badaniach w kilku odrębnych wymiarach, nawiązujących do różnych koncepcji przedsiębiorczości. Pierwsza związana jest z planowaniem i podjęciem decyzji o założeniu

firmy jako konsekwencją spełnianych aspiracji. Drugą ujęto w szerszym kontekście planowanych ścieżek kariery zawodowej, gdzie tego rodzaju postawa, związana z decyzją o założeniu firmy, jest jedną z możliwych, obok decyzji o szukaniu pracy etatowej czy wyjeździe z kraju. Wreszcie przedsiębiorczość przedstawiono jako zbiór kompetencji społecznych.

Analiza różnych kontekstów przedsiębiorczości, jakiej dokonano w toku badań, pozwala na weryfikację pierwszego mitu dotyczącego stosowanych schematów badawczych. Polegają one na uznaniu, że przedsiębiorczość (założycielska) jest „lepszą” stroną aktywności młodego człowieka (czy wręcz jedynym miarodajnym przejawem jego aktywności). Wydaje się, że nasze badania dostarczają kilku dowodów na błędność takiego podejścia.

Po pierwsze, symptomatyczny jest sam sposób rozumienia pojęcia przedsiębiorczości przez naszych respondentów. Poproszeni o wskazanie, które cechy najlepiej opisują osobę przedsiębiorczą, podają głównie takie cechy, które wiążą się raczej z ogólną umiejętnością radzenia sobie w życiu, nie tylko gospodarczym. Przedsiębiorczości przypisują bowiem cechy (przydając im wysoką rangę), które nie są zwykle utożsamiane z gospodarczą aktywnością, takie jak np. sumienność, staranność, z kolei w niskim stopniu wiążą z nią cechy, które zwykle są wręcz symbolem przedsiębiorczości (gospodarczej), takie jak kreatywność czy posiadanie intuicji.

Tabela 1. Cechy w najlepszy sposób opisujące, zdaniem respondentów, osobę przedsiębiorczą

Wyróżnione cechy:	Procent respondentów
Gotowość do ponoszenia odpowiedzialności	39,50%
Chęć do szukania nowych rozwiązań	38,70%
Umiejętność przewidywania i kalkulacja ryzyka	42,60%
Praktyczne wykształcenie	21,00%
Pracowitość	47,60%
Intuicja	29,90%
Sumienność, dokładność, staranność	39,30%
Przebojowość i kreatywność	34,50%
Adaptacja do zmieniających się warunków	40,70%
Komunikatywność, otwartość na sugestie i krytykę	37,00%

N = 643. Skategoryzowane odpowiedzi – zdecydowanie tak. Procenty nie sumują się do 100.

Po drugie, z analiz postaw wobec przedsiębiorczości wynika, że wyróżnione struktury osobowości: biurokratyczna i przedsiębiorcza, które skupiają odmienne kompetencje i zasoby, nie mają charakteru

dyskryminacyjnego w stosunku do samych respondentów, jako że pozostają z sobą w znacząco wysokiej dodatniej korelacji (rho Spearmana 0,7). Okazało się, że obydwie struktury, jakkolwiek odmienne, w znaczącym stopniu z sobą współwystępują i ci, którzy reprezentują wysokie wartości na skali postaw biurokratycznych, mogą mieć równocześnie wysokie kompetencje przedsiębiorcze i na odwrót – jednostki określone jako przedsiębiorcze mają atrybuty przydatne pracownikom najemnym.

Tabela 2. *Postawy wobec przedsiębiorczości a poziom osobowości biurokratycznej i przedsiębiorczej (wartości skal osobowości zestandaryzowane i przyjmujące wartość średnią ogółem = 0)*

Typ postaw wobec przedsiębiorczości (kategorie respondentów):	Osobowość biurokratyczna*	Osobowość przedsiębiorcza*
Przedsiębiorczy	- 0,25	- 0,30
Nieprzedsiębiorczy	0,05	0,11
Nieokreśleni co do przyszłości	0,16	0,15
Prowadzący biznes	- 0,42	- 0,29

* Wartości współczynnika Eta kwadrat < 0,03. Źródło: opracowanie własne.

Te wyniki uznajemy za dowód na to, że postawy przedsiębiorcze (w znaczeniu założycielskim) nie ujawniają się jako oczywiste (zdecydowane) na wczesnych etapach życia i edukacji oraz że stanowią one raczej potencjał niż gotowy zasób wykorzystywany w planowaniu swoich karier.

Po trzecie, kariera przedsiębiorcy (założyciela), podobnie jak i inne, to wynik ścierania się alternatywnych możliwości i pomysłów. Zanim dochodzi do docelowych koncepcji i wyborów, rozważane i prawdopodobnie realizowane są „przejściowe” ścieżki karier, które lepiej przystają do aktualnych możliwości i uwarunkowań. Na tym etapie ważniejsze niż stworzenie przesłanek do zdecydowanego wyboru będzie więc stworzenie przestrzeni (szerokiej) do takiego wyboru w przyszłości.

Tabela 3. *Liczba ścieżek kariery a postawa wobec przedsiębiorczości (skłonność do założenia firmy)*

Typ postawy wobec przedsiębiorczości (skłonność do założenia firmy)	Zagregowana liczba ścieżek kariery			Ogółem
	brak wskazanej	1-2 ścieżki	3-4 ścieżki	
Przedsiębiorczy	0,0%	20,6%	54,5%	28,1%
Nieprzedsiębiorczy	11,9%	20,6%	7,7%	14,9%
Nieokreśleni co do przyszłości	85,3%	54,5%	32,1%	52,4%
Prowadzący biznes	2,8%	4,3%	5,7%	4,5%
Ogółem n = %	109	325	209	643

Źródło: opracowanie własne.

Wyniki w tabeli łączące postawy wobec przedsiębiorczości z rozważaną liczbą ścieżek karier są potwierdzeniem dotychczasowych ustaleń i wskazują, że plany związane z założeniem firmy ujawniają się tym bardziej, im bardziej zwiększana jest liczba rozważanych ścieżek kariery. Oznacza to, że skłonność do założenia firmy jest jedną z rozpatrywanych opcji w ramach kilku ścieżek kariery. Osoby, które jednoznacznie zadeklarowały chęć założenia firmy w ciągu 2-3 lat, systematycznie zwiększają swój udział w liczbie preferowanych ścieżek kariery.

Drugi mit poddany weryfikacji wiąże się z uznaniem, że edukacja na rzecz przedsiębiorczości jest czynnikiem w sposób istotny wzmacniającym procesy założycielskie, ergo im lepsze systemy kształcenia, tym wyższy poziom przedsiębiorczości.

Poziom wpływu edukacji na przedsiębiorcze intencje w literaturze przedmiotu analizowano wielokrotnie, głównie w literaturze obcej. Publikowane wyniki nie są jednoznaczne – wskazuje się w nich na, że (Bae i in., 2014) istnieje mały wpływ edukacji na intencje przedsiębiorcze – intencje przedsiębiorcze przed i po okresie edukacji nie ulegają zasadniczej zmianie. Autorzy tych badań wyciągają wniosek, iż decydenci polityczni oraz osoby oceniające program powinny wyznaczyć inne kryteria oceny efektów edukacji (Bae i in., 2014).

W naszych analizach przyjęliśmy jednak inny punkt widzenia. Uznaliśmy, na podstawie badań, że ten wpływ edukacji na przedsiębiorczość należy rozpatrywać ogólniej – jako wpływ w ogóle na karierę i jako wpływ ambiwalentny zmieniający się w zależności od kontekstu środowiskowego, etapu kariery/nauki, sytuacji życiowej. Wiąże się to z wykazywaną wyżej koniecznością innego sposobu rozumienia przedsiębiorczości i innych oczekiwań względem jej efektów.

3. Model doświadczeń edukacyjnych w procesie budowania karier

W refleksji nad rolą edukacji w procesie budowania ścieżek kariery zawodowej nie chodziło o uwzględnienie samego poziomu wykształcenia uczestników badań. Kwestia wykształcenia – a na uwadze mamy w dalszym ciągu osoby, które ukończyły lub kontynuują etap edukacji na poziomie wykształcenia średniego i wyższego – została potraktowana w sposób problemowy – refleksyjny dla uczestników badań.

Traktujemy refleksyjność jako wyrażony w deklarowanych postawach zbiór ocen przydatności komponentów wiedzy i praktyk edukacyjnych, jakie przenoszą dwie kategorie instytucji szkolnych: szkoła średnia oraz

studia. Mają one w ocenie samych ankietowanych określone konsekwencje dla ich obecnej sytuacji na rynku pracy i kreowania karier zawodowych, w tym dla doświadczenia w zakładaniu własnej firmy.

Dla celów pomiaru doświadczeń edukacyjnych, w przeprowadzonych badaniach, zaproponowano respondentom pytania, za pomocą których zmierzono ich stosunek do edukacji w kontekście przygotowania do przyszłych ról zawodowych.

Tabela 4. Doświadczenia edukacyjne na poziomie szkoły średniej i studiów ($n = 509 = 100\%$ w wierszu)

Jakie znaczenie ma szkoła/uczelnia w przygotowaniu do przyszłej/aktualnej pracy?	zdecydowanie nie	raczej nie	ani tak, ani nie	raczej tak	zdecydowanie tak
Szkoła / uczelnia dała mi dobre podstawy teoretyczne	4,6%	15,8%	33,3%	38,2%	8,1%
Szkoła / uczelnia dała mi dobre podstawy teoretyczne i praktyczne do zawodu	9,8%	20,9%	36,3%	27,3%	5,6%
Zajęcia w szkole / na uczelni miały związek z moją pracą	11,5%	22,4%	35,0%	20,7%	10,4%
W szkole / na uczelni nie było zbyt dużo zajęć ogólnych	25,8%	31,9%	29,0%	11,2%	2,0%
Szkoła/uczelnia przygotowuje do szukania pracy	21,1%	32,1%	27,5%	14,9%	4,4%
Szkoła / uczelnia uczy prowadzenia własnej firmy	31,6%	29,2%	23,3%	11,0%	4,9%
Szkoła / uczelnia zachęca do odbywania praktyk i staży w firmach	9,2%	21,9%	35,7%	22,4%	10,9%
Szkoła przygotowała mnie do pracy	16,6%	30,6%	31,7%	16,1%	4,9%

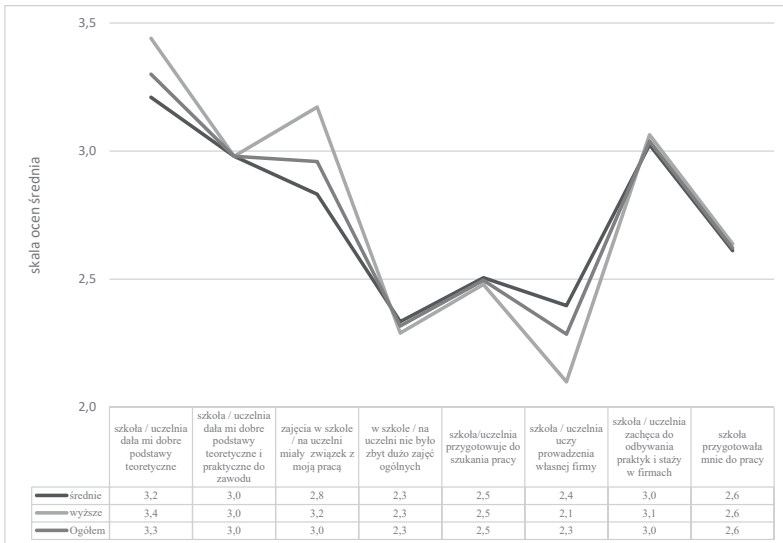
Skale odpowiedzi dopasowano tak, aby punktowy wzrost wartości oddawał pozytywne doświadczenia edukacyjne w związku z edukacją do pracy i przedsiębiorczości

Zastosowane zbiory twierdzeń opisują doświadczenia edukacyjne młodzieży w kontekście edukacji do pracy i przedsiębiorczości w trzech aspektach: rodzaju przekazywanej wiedzy, praktycznego przygotowania do pracy, postawy przedsiębiorczości.

Przedstawiony rozkład postaw zdaje się ujawniać dwa podstawowe rodzaje doświadczeń, jakie wnoszą młodzi ludzie, konfrontując je z sytuacją na rynku pracy. Po pierwsze, w systemie edukacji dominuje model

kształcenia ogólnego – niezależnie od kierunku i specjalizacji, charakteryzujący się położeniem akcentu na kwestie wiedzy ogólnej. Po drugie, na żadnym z poziomów edukacji uczelnia czy szkoła średnia nie przygotowują dobrze do wejścia na rynek pracy, niezależnie od tego, czy swoją karierę zawodową rozpoczynać będziemy od pracy etatowej, czy od założenia firmy. Dzieje się tak, mimo iż oferowane zajęcia mogły mieć i w przekonaniu części uczestników badań miały związek z nauką zawodu.

Rysunek 1. Oceny komponentów doświadczeń edukacyjnych względem poziomu wykształcenia.

Skala ocen: 1 – zdecydowanie nie, 2 – raczej nie, 3 – ani tak, ani nie, 4 – raczej tak, 5 – zdecydowanie tak.

Wskazać także należy na różnice doświadczeń edukacyjnych wynikających z poziomu ukończonego wykształcenia. W tym celu na wykresie zestawiono w postaci średnich punktowych na skali 5-stopniowej rodzaje doświadczeń. Największe różnice zanotowano w przypadku oceny związku zajęć z obecną pracą zawodową, który wyraźnie lepiej ocenili osoby z ukończonym wykształceniem wyższym niż średnim (różnica istotna statystycznie $t = -3,53$, $p < 0,05$). Odwrotna sytuacja występuje natomiast w przypadku przygotowania do prowadzenia własnej firmy, które jest lepiej ocenione przez absolwentów szkół średnich (różnica istotna statystycznie $t = 3,03$, $p < 0,05$).

Stosunkowo słabe – na tle studiów – doświadczenia edukacyjne wskazujące na ich związek z obecną pracą mogą być wynikiem ogólnego profilu wykształcenia średniego, które siłą rzeczy nie jest ukierunkowane na profilowanie edukacji zawodowej co jest dostrzegana bolączką obecnego systemu edukacji z osłabioną rolą średniego szkolnictwa zawodowego.

Zmienne opisujące postawy edukacyjne wyrażają pewien spójny zespół doświadczeń. Analiza rzetelności przyjmuje wysoką wartość (alfa Cronbacha dla badanych postaw wyniosło 0,72). Z kolei ich wewnętrzna struktura wskazuje na wyłaniające się pod względem podobieństwa trzy grupy doświadczeń:

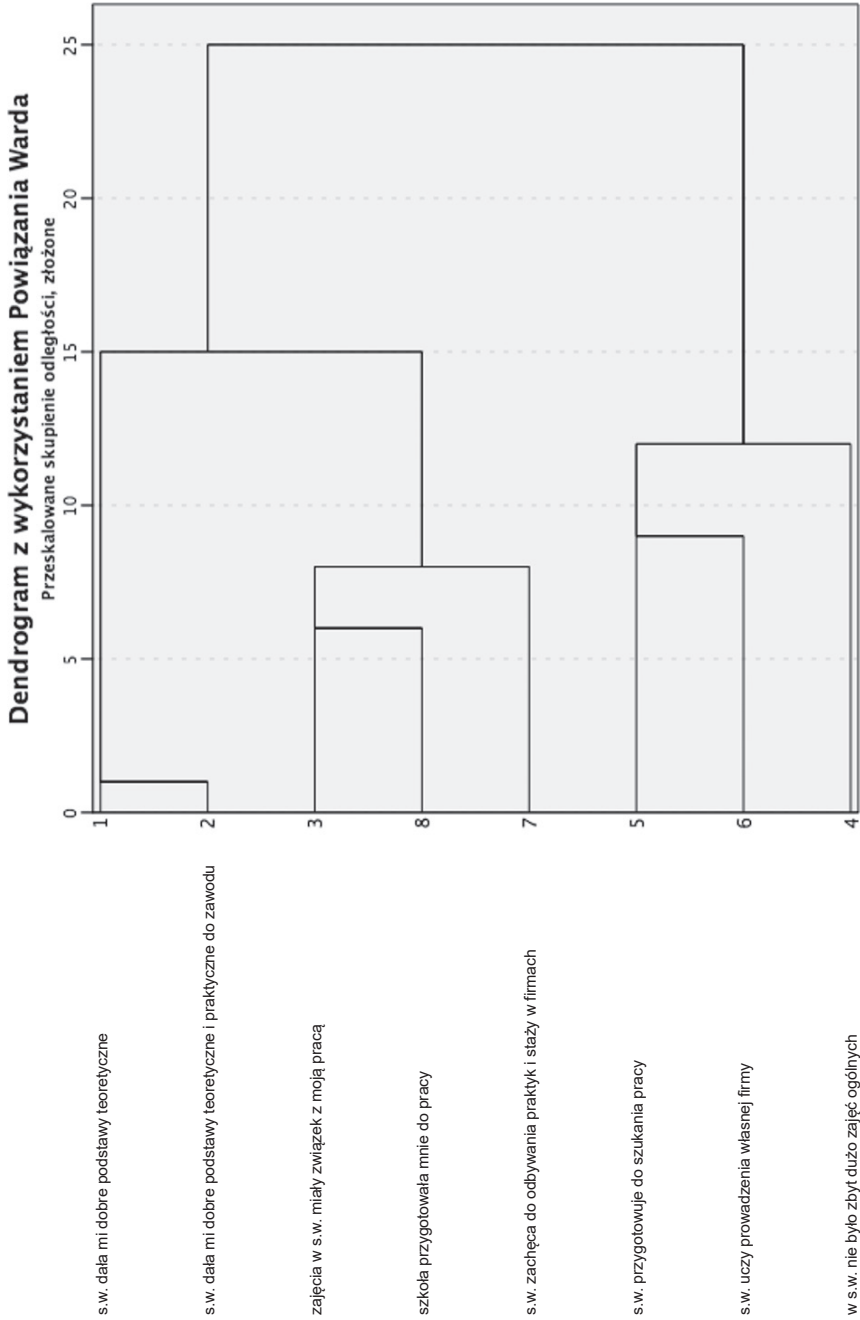
- doświadczenie wiedzy teoretycznej – nawet jeśli jest formalnie związane z zawodem (współczynnik korelacji Spearmana między 1 i 2 skupieniem $r = 0,5$, $p < 0,05$);
- doświadczenie przygotowania do pracy i wejścia w rolę zawodową – oznaczające najczęściej związek wykształcenia z obecną pracą, przygotowaniem do pracy i odbytym stażem (współczynnik korelacji Spearmana między: 3 i 8 skupieniem $r = 0,46$, $p < 0,05$, między 3 i 7 skupieniem $r = 0,39$, $p < 0,05$, między: 7 i 8 $r = 0,42$, $p < 0,05$);
- doświadczenie kompetencji praktyczno-organizacyjnych, na które składają się umiejętność poszukiwania pracy, prowadzenia firmy, a w mniejszym stopniu wpływ na to ma konkretność zajęć (współczynnik korelacji Spearmana między: 5 i 6 skupieniem $r = 0,49$, $p < 0,05$, między 4 i 5 skupieniem $r = 0,35$, $p < 0,05$, między 4 i 6 $r = 0,38$, $p < 0,05$).

Badane doświadczenia zespolono do postaci jednej zmiennej syntetycznej, opisującej pozytywne doświadczenia edukacyjne w kontekście podejmowania ról zawodowych. Wartości zmiennej poddano standaryzacji, dla średniej w badanej zbiorowości równej 0 i odchyleniem standardowym wynoszącym 1.

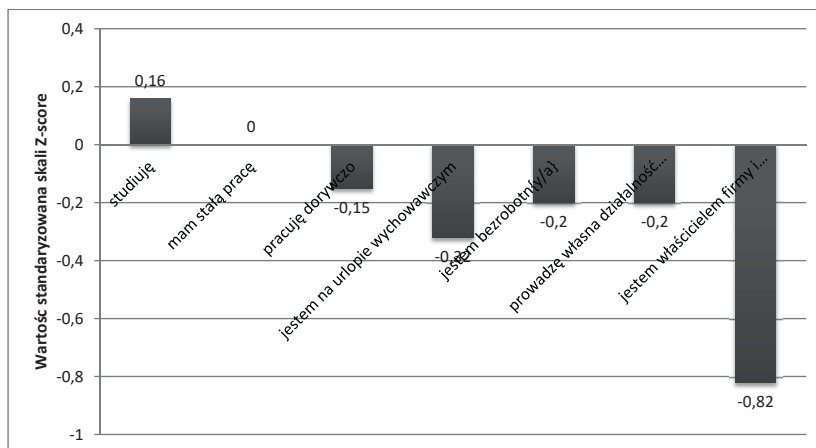
Przeprowadzone analizy dowodzą, iż etapy edukacji szkoły średniej i wyższej, ogólnie rzecz ujmując, nie wnoszą praktycznie żadnych istotnych statystycznie różnic w poziomie doświadczeń edukacyjnych (mierzonych testem różnic między średnimi), relatywnie niewielkie różnice związane są z wielkością miejsca zamieszkania.

Ogólnie rzecz biorąc, spośród analizowanych wymiarów pozycji społecznej (wykształcenie, płeć, miejsce zamieszkania) najsilniejszy wpływ na różnicowanie doświadczeń edukacyjnych ma obecnie zajmowana pozycja na rynku pracy.

Rysunek 2. Struktura doświadczeń edukacyjnych. Dendrogram analizy skupień.

Rysunek 3. Różnice doświadczeń edukacyjnych względem aktualnej pozycji na rynku pracy (dane zestandaryzowane).

Osoby studiujące wyraźnie pokładają wiarę i optymizm w edukacji, podczas gdy osoby „wypchnięte” z rynku pracy oraz wybierające ścieżkę kariery biznesowej swoją obecną pozycję łączą raczej z negatywnym doświadczeniem edukacyjnym.

Osoby aktualnie uczące się znacznie bardziej neutralnie/przychylnie oceniają edukację w trakcie niż po wejściu na rynek pracy. Porównawczo warto zwrócić uwagę na oceny pracujących na etacie i właścicieli firm, z tym że niestety właściciele firm w badanej próbie nie ma zbyt wielu, więc wiarygodność wyników jest tu mała. Ogólnie natomiast pracownicy etatowi (pracujący dorywczo) neutralnie traktują doświadczenia edukacyjne

Okazuje się także, że na poziom pozytywnych doświadczeń edukacyjnych w związku z aktywnością zawodową i przedsiębiorczością nie mają wpływu postawy przedsiębiorczości związane z deklarowaną chęcią założenia biznesu w perspektywie 2-3 letniej (a więc chodzi w tym przypadku o rodzaj aspiracji zawodowych.), nie są także związane z cechami osobowościowymi, takimi jak skłonność do działań biurokratycznych czy przedsiębiorczych. Uwaga ta dotyczy zależności, a raczej ich braku, jakie występują między tymi wymiarami ujętymi w sposób syntetyczny (jako suma wielu zmiennych składowych). Nie znaczy to, że poszczególne komponenty, jakie wchodzi w ich skład, zachowują się podobnie.

Z dotychczasowych ustaleń wynika, że model doświadczeń edukacyjnych słabo koresponduje z pożądanymi kompetencjami na rynku pracy, jak też istotnymi składowymi dla tworzenia ról zawodowych nie tylko

takich jak przedsiębiorczość, ale ogólniej zdolność do działania w organizacjach formalnych.

Okazuje się także, że bieżąca pozycja na rynku pracy – jeśli nie mówimy o etapie edukacji, ale już pracy zawodowej czy funkcjonowania poza rynkiem pracy (urlop, bezrobocie) – zazwyczaj negatywnie wpływa na ocenę całokształtu doświadczeń edukacyjnych.

Na realizację swoich aspiracji zawodowych – nie tylko w kontekście rozmaicie rozumianej kreacji przedsiębiorczości – posiadania własnego biznesu, ale ogólnie możliwych do spełnienia ról zawodowych, w których przedsiębiorczość jest traktowana jako forma kompetencji, można spojrzeć również przez pryzmat doświadczeń zawodowych (sposobów wejścia na rynek pracy/poszukiwania pracy oraz pracy).

Tabela 5. *Praca w okresie studiów*

Gdzie podczas studiów nauki pracujesz/ pracowałeś/ aś zarobkowo?	Skala doświadczeń skategoryzowana w z score		
	niekorzystne (min, -1)	neutralne (-1 < n < 1)	korzystne (1, max)
Sezonowa praca w kraju	27,6%	34,3%	21,3%
Sezonowa praca za granicą	10,3%	8,6%	10,6%
Dorywczo	55,2%	43,6%	42,6%
W rodzinnej firmie	10,3%	10,0%	8,5%
Prowadzę własną firmę	10,3%	0,7%	2,1%
Na stażu / praktyce	17,2%	25,7%	42,6%
Nie pracuję / nie pracowałem/am	17,2%	15,7%	21,3%
Ogółem	29	140	47

N = 216, dane prezentują rozkłady tylko dla absolwentów studiów i osób studiujących.

Związki między studiowaniem i rodzajem doświadczeń zawodowych pokazano w tabeli wyżej. Zasadniczo nie wszystkie rodzaje aktywności pozostają w związku z doświadczeniami edukacyjnymi. W największym stopniu dotyczy to pracy dorywczej i stażu. Jednakże oba te czynniki nie mają takiego samego znaczenia w ocenie ankietowanych. O ile wraz ze wzrostem pozytywnych doświadczeń edukacyjnych nieznacznie maleje odsetek osób pracujących dorywczo, o tyle w przypadku stażu związek ten jest pozytywny. Im lepsze (artykułowane) doświadczenia edukacyjne, tym większe prawdopodobieństwo, że respondent odbył staż. Z tego względu sądzić należy, iż to staż i praktyka są najbardziej akceptowalną formą łączenia edukacji i doświadczeń zawodowych.

Wnioski

Badania prowadzone przez autorów, chociaż dotyczyły poszukiwania ogólnych trendów w zakresie postaw i poziomu przedsiębiorczości ludzi młodych, pozwoliły również na bardziej szczegółową refleksję nad wpływem uwarunkowań zewnętrznych, w tym nad wpływem systemu edukacji.

Badania przyniosły wnioski zarówno natury metodologicznej (podejścia do badania przedsiębiorczości), jak i praktyczne. Dyskusja nad wnioskami i trudności w jednoznacznej ich interpretacji wskazują, jak się wydaje, że w odniesieniu do współczesnej młodzieży przedsiębiorczość należy rozumieć i analizować raczej jako konstrukt o szerokim znaczeniu, jako proaktywność związaną z radzeniem sobie na rynku pracy (w życiu) niż jako skłonność do zakładania własnej firmy. W takim ujęciu pod pojęciem przedsiębiorczości mieści się nie tylko chęć, zdolność i działanie na rzecz założenia własnej firmy, ale podejmowanie różnych, często równoległych działań na ścieżce kariery zawodowej. Taka perspektywa wymaga również innego postrzegania uwarunkowań sprzyjających i hamujących działania przedsiębiorcze. Odnosi się to także do koncepcji kształcenia, treści programów, roli doświadczenia i praktycznych umiejętności.

Ponieważ w świetle naszych danych znajdują potwierdzenie wnioski z tych cytowanych badań, które wskazują na znikomy wpływ nauczania przedsiębiorczości na intencje i działania przedsiębiorcze, sądzimy, że należy zmienić logikę koncepcji kształcenia.

Uważamy, że młody człowiek musi być wyposażony w bardziej zróżnicowane instrumentarium radzenia sobie na współczesnym rynku pracy. Ze względu na „nieliniowość” przebiegu karier zawodowych, projektowy sposób ich kształtowania, tradycyjnie przekazywana wiedza i doświadczenia w zakresie przedsiębiorczości są zbyt skromnym wyposażeniem. Niezbędne jest uczenie myślenia w kategoriach intraprzsiębiorczości (aktywności pracownika), przedsiębiorczości rodzinnej (aktywności w przejmowaniu biznesów), przedsiębiorczości w poszukiwaniu miejsca pracy (aktywności na rynku pracy) czy miejsca w społeczeństwie w ogóle. Oznacza to wiedzę i doświadczenia bardziej uniwersalnej natury. Przy tym doświadczenia i praktyki zawodowe, ciągle traktowane jako ważny element procesu edukacji, są traktowane przez młodych ludzi coraz częściej inaczej niż jako wzbogacony model kształcenia. Powszechnie są one niemal naturalnym elementem nie tyle ich procesu kształcenia, ile drogi życiowej. Praktyka (staże) oznacza pracę wykonywaną równolegle z nauką, uzupełniającą źródło dochodów własnych, źródło finansowania nauki, wakacji, podróży czy prowadzenia własnego biznesu.

Organizowane przez uczelnie formy staży, praktyk, wymian są traktowane przez wielu młodych ludzi, zwłaszcza przez studentów, jako sztuczny dodatek powielający ich codzienną rutynę. Potrzebne są więc niekonwencjonalne rozwiązania nadążające za zmieniającą się filozofią życia/zawodową młodzieży. Wydaje się, że będą one przyjmować formę rozwiązań stosowanych w wielu krajach na poziomie szkolnictwa zawodowego bądź średniego i polegać na rodzaju dualnego systemu kształcenia (równoległego). Z pewnością nie będzie to dotyczyć wszystkich kierunków kształcenia, ale głównie tych najbardziej związanych z gospodarką, biznesem czy techniką.

LITERATURA

- Bae, T.J., Qian, S., Miao, Ch. i Fiet, J.O. (2014). The Relationship Between Entrepreneurship Education and Entrepreneurial Intentions: A Meta-Analytic Review. *Entrepreneurship Theory and Practice, Special Issue*, Vol. 38, Issue 2, March.
- Bańka, A. (2007). Poradnictwo zawodowe w kształtowaniu przedsiębiorczości. Kapitał kariery oraz zdolności zatrudnieniowej młodzieży. W: A. Biela (red.), *Nauka pracy, doradztwo zawodowe i przedsiębiorczość młodzieży*. Warszawa: Kancelaria Senatu.
- Bell, D. (1998). *Kulturowe sprzeczności kapitalizmu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Brajer-Marczak, R., Marciszewska, A., Safin, K., Tiukalo, A. i Witwicka-Dudek, A. (2010). *Przedsiębiorczość akademicka. Jak komercjalizować wiedzę powstającą we wrocławskim środowisku naukowym*. Wrocław: Meritum.
- Bratnicki, M. i Strużyna, J. (2002). *Przedsiębiorczość i kapitał intelektualny*. Katowice: Wydawnictwo Uczelniane AE.
- Castells, M. (2011). *Spółeczeństwo sieci*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Crant, J.M. (2000). Proactive Behavior in Organizations. *Journal of Management*, Vol. 26, No. 3, 435-462.
- Glinka B. i Gudkova S. (2011). *Przedsiębiorczość*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Łaguna, M. (2010). *Przekonania na własny temat i aktywność celowa. Badania nad przedsiębiorczością*. Gdańsk: GWP.
- Meredith, G.G., Nelson, R.E. i Neck, P.A. (1982). *The Practice of Entrepreneurship*. Geneva: International Labour Office
- Pierścionek, Z. (2003). *Strategie konkurencji i rozwoju przedsiębiorstwa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- McCrae, R.P. i Costa, P.T. (2005). *Osobowość dorosłego człowieka*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Safin, K. (2014). Przedsiębiorcze zachowania studentów – stan i konsekwencje dla dydaktyki. *Horyzonty Wychowania*, 26, Vol. 13.
- Standing, G. (2014). *Prekariat: Nowa niebezpieczna klasa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Vecchio, R.P. (2003). Entrepreneurship and leadership: Common trends and common threads. *Human Resource Management Review*, 13, 303-327.
- Wach, K. (2014). Europeanisation of Entrepreneurship Education in Europe – Looking Back and Looking Forward. *Horyzonty Wychowania*, 26, Vol. 13, 11-31.